

Автор робить висновок, що юридична конструкція є результатом глибокого проникнення у суть будь-якого досліджуваного правового явища, що розкриває його закономірності і структурну побудову.

Ключові слова: юридична конструкція, функції юридичних конструкцій, правові явища, правовідносини, суспільні відносини.

Резюме

Рассматривается тема относительно функций, которые исполняют юридические конструкции в качестве составляющего элемента правовой системы.

Автор отмечает, что функциональная роль юридических конструкций находит свое действенное выражение в нескольких различных, равноценных, а потому одинаково важных, измерениях. Это значит, что основные функции юридических конструкций неразрывно связаны с правотворческой, правоприменительной, правоинтерпретационной и доктринальной плоскостями.

Автор делает вывод о том, что юридическая конструкция есть результатом глубокого проникновения в суть любого исследуемого правового явления, что раскрывает его закономірности и структурное построение.

Ключевые слова: юридическая конструкция, функции юридических конструкций, правовые явления, правоотношения, общественные отношения.

Summary

The article analyses functions of juridical constructions as an element of juridical system.

The author observed that functional role of juridical constructions has several equal manifestations. That means that the main functions of the juridical constructions inextricably linked with law-making, enforcement, law-interpretation activities and doctrinal plane.

The author concludes that juridical construction is a result of deep penetration into the essence of all legal phenomena to identify its patterns and structural composition.

Key words: juridical construction, functions of juridical constructions, legal phenomena, legal relationships, public relations.

Отримано 19.06.2012

О. П. КАРМАНЮК

Олена Петрівна Карманюк, здобувач Інституту політології та права Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

РЕАЛІЗАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК

Розвиток України як незалежної держави, проблеми її модернізації, необхідність втілення важливих реформ, становлення нових правовідносин зумовлюють потребу в забезпеченні не лише прав і свобод людини та громадянина, а й їх зворотної сторони – реалізації юридичних обов'язків. Питання, пов'язані з цим поняттям – його сутність, умови реалізації, зв'язок з такими явищами суспільного життя як законність, правопорядок – стають дедалі актуальнішими. Юридичні обов'язки тривалий час майже не розглядалися в теорії держави і права. Разом з тим, на цю проблему звертали увагу ще науковці Радянського Союзу. На сьогодні питання про взаємозв'язок юридичних обов'язків та інших явищ суспільного життя, у тому числі правопорядку, все ще залишаються малодослідженими. Систематичне невиконання обов'язків, у першу чергу, представниками органів державної влади, призвело до порушення правопорядку в суспільстві. Громадяни України також часто не виконують своїх обов'язків, а шукають шляхи для їх уникнення. Очевидно, щоб змінити таку ситуацію в державі, потрібно починати з привернення уваги до понять «юридичний обов'язок» і «правопорядок». Необхідно з'ясувати рівень дослідження цих понять в юридичній науці, визначити їх взаємозв'язок.

Поняттю юридичний обов'язок присвячені публікації Ю. Барзілової, О. Білоскурської, М. Вітрука, Л. Воеводіна, Б. Ебзеєва, В. Єма, А. Іванова, Р. Карімової, В. Левченка, Л. Летнянчина, В. Масленнікова, М. Матузова, Б. Семенки, К. Хачатурова, Є. Юнусова. Правопорядок аналізується А. Крижанівським, Ю. Крисюк, Н. Оніщенко, Н. Панаріною. Однак дослідженню взаємодії юридичного обов'язку і правопорядку не приділялось достатньої уваги.

Обов'язок – це об'єктивно необхідна, належна поведінка особистості. Правові норми в обов'язках фіксують доцільний, соціально корисний і необхідний варіант поведінки. Сутність юридичного обов'язку найбільш повно розкривається через категорію «правова необхідність». Остання, з одного боку, вказує, що обов'язок існує і розвивається в межах необхідної, встановленої законом і забезпеченої державою поведінки. З іншого боку, вона виражає зміст обов'язку і притаманну йому поведінку. «Необхідність» для розкриття обов'язку відіграє таку роль, яку в понятті прав і свобод особистості виконує «можливість», – зазначає Л. Воеводін¹. Юридичний обов'язок розуміється як закріплена в нормах права вимога до суб'єкта, яка виражає соціально зумовлену необхідність встановленої поведінки і забезпечена можливістю державного при-

мусу щодо суб'єкта такої поведінки². На думку С. Кечек'яна, під терміном «необхідність» мається на увазі «соціальна зв'язаність», яка створюється правопорядком. З точки зору встановленого державою правопорядку, обов'язок – «це те ж, що і суспільно необхідна поведінка». У даному випадку йдеться про «правову необхідність, зумовлену природою існуючого в державі суспільного і державного устрою, тобто конституційного устрою»³.

На думку Р. Карімової, юридичний обов'язок виникає з інтересу, є необхідною дією (як потенційною, так і реальною), еквівалентною правам і свободам, заснованою на державній необхідності, яка реалізується добровільно чи силою державного примусу на основі внутрішньої і (чи) юридичної відповідальності⁴. М. Матузов розуміє юридичний обов'язок як різновид і міру державно-доцільної, розумної, корисної, об'єктивно зумовленої поведінки, покликаної вносити порядок у суспільне життя. Він є законною перепорою на шляху до хаосу, свавілля, неорганізованості, всього деструктивного і такого, що заважає нормальному розвитку суспільства⁵.

Юридичний обов'язок визначають як міру необхідної поведінки, змістом якої є утримання від порушення заборон та необхідність виконання зобов'язань; як необхідну поведінку, що встановлюється з метою задоволення інтересів уповноваженої особи; як необхідну поведінку, яка має юридичний характер, тобто закріплена правовою нормою; як необхідну поведінку, що покладається як на всіх осіб, що проживають на території держави (обов'язок платити податки та обов'язкові платежі, охороняти природу, поважати державні символи, дотримуватись Конституції та законів), так і на громадян (обов'язок захищати Вітчизну, її незалежність і територію, проходження військової служби); як необхідну поведінку, яка гарантується державою шляхом встановлення юридичної відповідальності за невиконання обов'язків чи створення перешкод для реалізації необхідної поведінки⁶.

Серед елементів юридичного обов'язку виокремлюють суб'єкт, об'єкт обов'язку та форми його реалізації. Суб'єктом обов'язків є його потенційний носій. Об'єктом обов'язків є Конституція і чинне законодавство держави, які закріплюють права, свободи, честь, гідність особи, тобто це прийняті в державі й суспільстві норми, правила поведінки людей, яких повинен дотримуватись кожен громадянин. За формою реалізації юридичні обов'язки поділяють на індивідуальні та колективні. Реалізація перших відбувається тільки в індивідуальному порядку носієм обов'язку, а других – лише в колективі.

Реалізація суб'єктом юридичних обов'язків відбувається внаслідок правомірної поведінки. Це може бути виконання юридичного обов'язку (активна поведінка), коли за певними суб'єктами закріплюють обов'язки, які повинні ними виконуватись незалежно від їх бажання (платити податки, виплачувати заробітну плату, повертати борг і т.д.). Іншим видом є утримання від здійснення протиправних дій (пасивна поведінка), наприклад не здійснювати заборонених законом суспільно-небезпечних (кримінальних) і суспільно шкідливих (адміністративних) дій. Порушення обов'язку утримуватись від певної поведінки призводить до нових правовідносин і нових обов'язків. Це питання детально аналізував С. Братусь. Він зазначає, що після того, як був порушений обов'язок не здійснювати злочинів, виникає вже інший, не пасивний, а активний обов'язок – відшкодувати шкоду конкретній особі – потерпілому, відновити порушену рівновагу. Тобто, настає юридична відповідальність⁷. Мотиви здійснення юридичних обов'язків можуть бути різними. Серед таких виділяють страх перед можливими наслідками (настання юридичної відповідальності), бажання отримати певну користь і найкращим вважається виконання суб'єктами своїх обов'язків у результаті усвідомлення їх необхідності для суспільства, держави, зокрема, становлення законності та правопорядку.

Науковці наголошують, що більшість обов'язків (крім бажання людини діяти відповідно до законів, усвідомлено виконувати обов'язки) повинні мати створені державою відповідні умови для реалізації юридичних обов'язків. Також у юридичній літературі проводиться розмежування закріпленої в законі необхідності дотримання встановленої поведінки (як вимоги, орієнтира, моделі, лінії майбутньої поведінки) і власне реальних, фактичних дій, які виступають формою реалізації юридичних обов'язків⁸. Здійснення правових норм є процесом, а не одномоментним актом. «Реалізація норм будь-якої галузі права становить собою процес практичного перетворення в життя вираженої в них державної волі всіма відповідними суб'єктами права... Тільки тоді правові норми фактично здійснені, коли повністю реалізовані і суб'єктивні права, і юридичні обов'язки»⁹. Невиконання цих норм зумовлює порушення правопорядку і, як наслідок, – неможливість забезпечення ефективності розвитку держави, неналежне забезпечення прав громадян, нестабільність, непередбачуваність.

Натомість особи, які виконують свої юридичні обов'язки і використовують надані їм юридичні права, сприяють становленню певної системи стабільних правовідносин, тобто правопорядку. Останній є результатом, підсумком реалізації норм права за режиму законності. Правопорядок – це такий порядок у вольових відносинах, який регулюється правовими нормами, встановлюється за допомогою забезпечення точного виконання законів і проявляється в тому, що, по-перше, загальні правові заборони не порушуються, по-друге, правовий статус громадян і організацій дотримується і їх дієздатність може здійснюватися без перешкод; по-третє, учасники правовідносин неухильно виконують покладені на них юридичні обов'язки¹⁰.

Український науковець О. Скакун виділяє наступні ознаки правового порядку: правопорядок закладається у правових нормах у процесі правотворчості; спирається на верховенство права і авторитет закону у області правових відносин; встановлюється у результаті реалізації правових норм, тобто здійснення законності в правореалізаційній діяльності; створює сприятливі умови для використання суб'єктивних прав; зумовлює своєчасне і повне виконання всіма суб'єктами юридичних обов'язків; вимагає юридичної відповідальності для кожного, хто скоїв правопорушення; встановлює сувору дисципліну; передбачає чітку і ефективну роботу всіх державних і приватних юридичних органів і служб, насамперед, правосуддя; створює

умови для організованості громадянського суспільства і режим сприяння для індивідуальної свободи; забезпечується всіма заходами державного впливу, включно з примусом¹¹.

Визначення правопорядку різними авторами свідчить, що він однозначно залежить від виконання юридичних обов'язків. Останні визнаються чинником, який створює стійкість і гарантованість правопорядку. Кожному суб'єктивному праву учасника правових відносин відповідає обов'язок іншого учасника, «односторонніх, не збалансованих (право-обов'язок) правових відносин бути не повинно, бо такі відносини не можуть гарантувати стійкість, ефективність правопорядку»¹². Російський правознавець Б. Чичерін писав, що «людина тому тільки і має права, що вона несе на собі обов'язки, і навпаки, від неї можна вимагати виконання обов'язків, тому що вона має права»¹³.

В основі правопорядку лежить усвідомлене сприйняття громадянами своїх обов'язків, визнання їх доцільності, належне виконання. Правопорядок полягає у встановленні та підтримці певного порядку, в умовах якого нормально функціонують всі компоненти суспільства, держави, реалізуються зафіксовані юридичними положеннями права громадян, виконуються обов'язки. До речі, поняття «правопорядок» та «правовий порядок» вживаються науковцями як синоніми. Натомість, А. Крижанівський розмежовує їх. На його думку, «правопорядок» означає порядок у праві, а «правовий порядок» – це більш широке поняття, яке означає правову впорядкованість відносин, які належать до різних сфер життя суспільства, у тому числі політичної, економічної, моральної, етичної. У даному дослідженні ми розглядаємо правовий порядок в його широкому розумінні.

Правопорядок відображає правову структуру суспільства, до якої входять суб'єкти права, їх правовий стан, належні їм суб'єктивні права і юридичні обов'язки, компетенція, встановлена органом влади, управління і установи, недержавні організації з відповідним правовим статусом¹⁴. «Держава повинна створити такі умови, щоб людина і громадянин виконували свої юридичні обов'язки не примусово, а добровільно, бо держава є сильною свідомістю мас. Громадяни повинні мати можливість примусу представників влади до точного і безумовного виконання обов'язків, які їм належать по відношенню до громадянина», – зазначає Е. Юнусов¹⁵. Реалізація громадянами своїх юридичних обов'язків дозволяє не допускати порушення прав і свобод інших громадян, уникати злочинів і таким чином підтримувати правопорядок у суспільстві.

Правопорядок є результатом реалізації юридичних норм. Він означає реальне забезпечення і реалізацію суб'єктивних прав, дотримання юридичних обов'язків всіма громадянами, посадовими особами, органами і організаціями. Правопорядок визначають як систему суспільних відносин, які складаються на основі права і законності, як засновану на праві і законності організацію суспільного життя, що відображає якісний стан суспільних відносин або як стан фактичного впорядкування суспільних відносин, які виражають реальне, практичне здійснення вимог законності¹⁶.

Взаємодію юридичних обов'язків і правопорядку не можна належно розглянути без з'ясування сутності категорії «законність». Остання, у першу чергу, розуміється як обов'язок неухильно дотримуватися законів, правових приписів. Законність визначається як сукупність взаємопов'язаних вимог суспільства до держави, права і права до держави й інших учасників суспільних відносин; відображення і вираження цих вимог у суспільній свідомості та в законодавстві; реалізація даних вимог у соціальній практиці – в діяльності учасників суспільних відносин (В. В. Клочков)¹⁷.

Правопорядок – це система правовідносин, за якої особи у своїй діяльності виконують обов'язки і використовують надані права. Правопорядок існує тоді, коли законність на просто проголошується, а й практично втілюється в життя. Основою правопорядку є право, його умовою є законність. Законність ґрунтується на системі вимог щодо дотримання законодавства всіма державними органами, посадовими особами, підприємствами, установами і громадянами. Законність – це дотримання всіма суб'єктами права законів і підзаконних актів. Хоча не всі нормативно-правові акти вважаються правовими. Сьогодні в науці відбувається дискусія щодо поняття «правовий закон».

У зв'язку з цим можна стверджувати, що режим законності забезпечується не лише на етапі застосування норм права, а також повинен бути складовою в процесі правотворчості. Законність визначають у трьох формах: 1) як принцип організації соціальної дійсності, яка полягає в об'єктивній необхідності правової організації будь-якого суспільства; 2) як режим суспільно-політичного життя, який встановлює такий порядок взаємовідносин всіх суб'єктів правової дійсності, в якому панує закон, що втілює в собі ідеї гуманізму і справедливості; 3) як метод державного управління суспільством, за якого державна влада здійснює свої функції переважно правовими засобами¹⁸. Як справедливо зазначає Д. Керімов, законодавство, законність і правопорядок є важливими різновидами управління суспільним життям. Завдяки законодавству здійснюється нормативна регламентація і впорядкованість відповідних суспільних відносин, законність вимагає дотримання цих нормативів, а правопорядок створює необхідні умови для нормального управління суспільним розвитком¹⁹. Однак, варто зазначити, що основою, яка дозволяє здійснювати ефективне управління суспільними відносинами, є не державний примус, а відповідна правова свідомість і культура членів цього суспільства. «Жодне суспільство не може підтримувати стабільність перед лицем різноманітних потреб і напружень до тих пір, поки інтереси його громадян не зв'язані солідарністю, а також внутрішньою лояльністю і обов'язками»²⁰.

Отже, певний обов'язок стає юридичним, коли відповідна поведінка вимагається від певних суб'єктів. Це зафіксовано в законодавстві держави і, до того ж, реалізація такого обов'язку забезпечується державним примусом. У науковій літературі приділяється увага поняттю «юридичний обов'язок», однак його реалізації приділено недостатньо увагу. Проаналізувавши відповідні публікації, можна зробити висновок, що реалізація людьми і громадянами своїх юридичних обов'язків є однією з умов становлення правового порядку. Цьому

сприяють правова свідомість і культура громадян, верховенство права, відповідні умови, створені державою, у тому числі функціонування законності. Правопорядок порушується, коли громадяни не сприймають і не виконують своїх обов'язків за власним бажанням, коли вони не можуть виконати певні обов'язки через відсутність належних умов, а також коли не забезпечена юридична відповідальність за їх невиконання, що посилює відчуття безкарності та всюдозволеності. Особа здійснює свій вибір і може вдіяти не так, як зафіксовано в обов'язку. У такій ситуації повинна наступати юридична відповідальність, яка повинна мати чіткий механізм. Якщо ці умови не дотримуються, тоді руйнується складна система взаємовідносин між особистістю і державою, суспільством, іншими громадянами. Під загрозою опиняється ефективний демократичний розвиток держави. Тому важливим завданням теорії держави і права і державної влади є переконання суспільства у необхідності виконання юридичних обов'язків і таким чином зміцнення правопорядку.

¹ Воеводін Л. Д. Юридический статус личности в России. Учебное пособие. – М.: Издательство МГУ, Издательская группа ИНФРА • М–НОРМА, 1997. – 304 с.

² Ем В. С. К вопросу о понятии, содержании и сущности правовых обязанностей / В. С. Ем // Вестник Московского университета. – Серия 11: Право. – 1981. – № 1. – С. 62.

³ Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. – М.: Гос. изд. юр. лит., 1950. – С. 11.

⁴ Каримова Р. Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / Р. Р. Каримова; Науч. рук. Р. А. Миннихметов. – Екатеринбург, 2008. – 22 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа <http://www.law.edu.ru/bookID=1294148>

⁵ Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Матузова Н. И., Малько А. В. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – С. 306–310.

⁶ Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 93–95.

⁷ Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. – М.: Юридическая литература, 1976. – С. 97.

⁸ Білокурська О. В. Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Дис. ... канд. юрид. наук. – 2008. – С. 105.

⁹ Wagner Ingo Theoretisches zum subjektiven Recht in der entwickelten sozialistischen Gesellschaft // Staat und Recht. – 1979. – № 8. – S. 682.

¹⁰ Теория государства и права / Под ред. Н. Г. Александрова. – М., 1974. – С. 607–608.

¹¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. – Х.: Еспада, 2006. – С. 725.

¹² Радько Т. Н. Теория государства и права: учебник для бакалавров. – М.: Проспект, 2012. – С. 358.

¹³ Чичерин Б. Н. Философия права / Чичерин Б. Н. – М.: Типо-литогр. т-ва Кушнеров и Ко, 1900. – С. 105–119.

¹⁴ Радько Т. Н. Вказана праця. – С. 357.

¹⁵ Юнусов Э. А. Правовые обязанности человека и гражданина: вопросы теории: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Юнусов Эмзари Абдулжабарович [Место защиты: Акад. упр. МВД РФ]. М., 2008. – 156 с.

¹⁶ Радько Т. Н. Вказана праця. – С. 356.

¹⁷ Там само. – С. 343.

¹⁸ Кулапов В. Л. Теория государства и права: учебник / В. Л. Кулапов, А. В. Малько. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – С. 360.

¹⁹ Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права. – 6-е изд. – М.: Изд-во СГУ, 2011. – С. 463.

²⁰ Парсонс Т. Общества. Исторический и сравнительный анализ. Цит. по: Современная западная теоретическая социология. – М., 1994. – С. 131.

Резюме

У статті аналізуються поняття «юридичний обов'язок» і «правовий порядок». Визначено, що необхідною умовою реалізації юридичних обов'язків є законність. Доведено, що виконанню юридичних обов'язків і становленню правового порядку сприяють внутрішні переконання людини, громадянина та відповідні умови, створені державою.

Ключові слова: юридичний обов'язок, реалізація юридичного обов'язку, законність, правопорядок.

Резюме

В статье анализируются понятия «юридическая обязанность» и «правовой порядок». Определено, что необходимым условием реализации юридических обязанностей является законность. Доказано, что исполнению юридических обязанностей и становлению правового порядка способствуют внутренние убеждения человека, гражданина и соответствующие условия, сформированные государством.

Ключевые слова: юридическая обязанность, реализация юридической обязанности, законность, правопорядок.

Summary

The notion “legal duty” and “legal order” are analyzed. Such essential condition for realization the legal duties as legality is defined. The author states that fulfillment of legal duties and formation the legal order require the appropriate internal convictions of human being, citizen and proper conditions, created by state.

Keywords: legal duty, fulfillment the legal duty, legality, law and order.

Отримано 27.04.2012